

ellentmondásait, a hullámzó értékeket rögzítve, de legalább ilyen korjellemző erővel szemléltetve egy irodalmon kívüli folyamat lendítő és visszahúzó elemeit is. Sarkadi-képében azzal az újszerű, eddig alig érvényesített szemponttal kísérletezik, hogy a belsőleg megélt ellentmondásokra (démónikuság) figyelve mintegy az alkotói-emberi dráma leképezéseként értelmezze az életművet (*A szabadság útjai*). Együttvéve elmondható, hogy e kisebb írások – pályaképszerű áttekintéstől a könyvkritikáig – jórészt nagyobb távlatúnak fogják fel az értékelést, mint általában a kortárs kritikai gyakorlat. Tűnéznek – s ez sem mindig veszélytelen vállalkozás – egy-egy irányzat ortodoxiáján, s az adott műben mindig a „*sensus moralis*” korszerűségét felkutatva igyekeznek állást foglalni. Már megjelenésükkor figyelemre méltó teljesítményeket ismertettek el, arányokat állítottak helyre, ha szükség volt rá; s

már azzal is értéket védtek, ha a kritikai szemlélet torzulásaira figyelmeztettek. Fontos hely illeti meg őket a legújabb magyar kritika történetében.

Említettük már, Béliádi tanulmányainak számos gondolata, tétele ma már az irodalomtörténeti köztudatnak is részeit képezik, és pedig joggal. A század magyar irodalmának számos fontos jelenségét vizsgáló *Érintkezési pontok* okkal gyűjtötte egybe ezeknek az írásoknak a javát, egyidejűleg tudatosítva irodalomtörténeti fontosságukat, és egyes részei továbbgondolhatóságát, korrigálhatóságát is. Mert az aligha lehet vitás, hogy e témák kutatói már nem kerülhetik meg a kötet eredményeit. Ez pedig tanulmánykötetről szólva – önmagában is több dicséretnél.

Kulcsár Szabó Ernő

A KÉT RÁKÓCZI GYÖRGY KORÁNAK KÖLTÉSZETE (1630–1660)

Sajtó alá rendezte Varga Imre. Bp. 1977. Akadémiai K. 796 t. 17 mell. (RMKT XVII. sz. 9.)

Vajon helyese-e a XVII. század második harmadának magyar nyelvű verstermését a két erdélyi fejedelem nevével összekötni, s az ő korok költészeteként közreadni? Első pillantásra-kételyünk támadhat a megjelölés helyességét illetően, mert a kötet korántsem csak az erdélyi, hanem a másik két országrész, a Habsburg ill. a török uralom alatt álló területek költői alkotásait is magába foglalja. A tartalom tüzetesebb szemügyre vétele után azonban meggyőződhetünk róla, hogy a Rákócziak Erdélyéből vagy a vele szoros kapcsolatban álló északkeleti megyék területéről került ki a feldolgozott három évtized költőinek túlnyomó többsége, alkotásaik nagyrészt ide kötődtek, de még a nyugati, királyi országrészben íródott versek többsége is kapcsolatban állt Erdéllyel, ha másként nem, polémia révén (pl. a Lorántffy Zsuzsanna ellen írt gúnyvers a 75. szám alatt stb.). A verstermés összképe szerint a két Rákóczi György személye, politikája és udvartartása, valamint az általuk vezetett hadjáratok a költőknek is állandó témát szolgáltatottak, a szellemi életre alakító hatást gyakoroltak, így korok költészetét végeredményben indokoltan kapcsolhatjuk az ő nevükhöz.

Az 1630 és 1660 közötti három évtized sem líránk, sem epikus költészetünk történetében nem tartozik a legkiemelkedőbb korszakok közé. A Rimay és Gyöngyösi közötti időszak egyetlen

európai rangú magyar költője Zrínyi Miklós, az ő költői zsenialitását többi kortársa meg sem tudta közelíteni. Mégsem érdektelen e kor átlagköltésze, amelynek egyes darabjai az előzetes elvárást és feltételezést meghaladó esztétikai színvonalukkal tűnnek ki, mások viszont – noha művésziileg igénytelenebb alkotások – politikai vagy művelődéstörténeti kuriózumokat, a korra jellemző adatokat tartalmaznak, nemegyszer más műveket is élesebb megvilágításba helyeznek, így válnak számunkra értékessé.

A kötet elején hét költőről kapunk verseik és jegyzetbe foglalt életrajzi adataik összeállítása révén önálló portrét. Néhányuk neve – egyéb műveik miatt – jól ismert a korszak kutatói előtt, itt azonban új oldalukról, versíróként ismerhetjük meg őket. Közéjük tartozik Laskai János, a prózairó és Lipsius-fordító, akinek itt három versét olvashatjuk minden eddiginél megbízhatóbb szöveggel. Valamennyi megjelent már nyomtatásban, de nohezen hozzáférhető helyen, s egymástól elválasztva nem tűnhettek szembe összefüggéseik: mindegyik magán viseli ugyanis a Bethlen István környezetében való keletkezés ismertetőjegyeit, valamint a külföldi akadémiákról éppen csak hazatért fiatal teológus friss antikvitás-ismeretét. A Rákóczi György ellenfeleit támadó politikai paszkvillust és a Charicleáról szóló verses levelet Tamóc Márton elemzése

sokon, Erdély bukásán kesereg. Egyfelől a korábbi históriás énekek és jeremiádok hangja kísért, a fejedelemség „szörnyű romlásának” panasa (25. vers) szinte Szegedi Gergelynek a tatár rablásról írott siralmas énekét idézi meg; másfelől viszont – ha győztes harcról esik szó – diadalmas vidámság és dicsekedő hetykeség előlegezi a kuruc költészet motívumait. Ez utóbbira szolgáltató példát a Lupuj moldvai vajda elleni, 1653-ban aratott győzelmet elbeszélő ének, amely szerint:

Azt gondolták az Kozákok,
Az Magyarok tsak Szunyogok,
De olyanok mint Darások,
Erejekben Oroszlányok.

Az ének további soraiból is a bizakodó derű, az ellenségszűfőló gúny és a szilaj, kurucos harci kedv szólamai hangzanak fel.

A Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának hagyományaihoz híven a viszonylag nagyobb anyag – legalább 3–4 vers – alapján megrajzolható költői portrék bemutatása után az 1630–1660 közé datálható többi vers közreadása következik. Az ebben a részben található másfél-száz alkotás szerzői részint ismeretlenek, részint olyan személyek, akikről nevükön kívül mást alig tudunk. Az ismertebb íróktól jórészt kevésbé jelentős, rövid versikék, esetleg prózai műveik egyes verssorai kerültek ide, mint például Alvinci Péter *Postillájának* vagy Medgyesi Pál *Praxis pietatisának* s más műveinek verses betétei, Apáczai és Geleji Katona egyes verssorai.

Az anyag gerincét azonban kétségkívül a politikai költészet adja. Ezen belül külön csoportba sorolhatók a paszkvillusok, amelyek valamelyik főúr vagy nemesi csoport érdekében íródtak. Különösen uralkodóváltás vagy hatalmi harcok idejében élénkül meg a paszkvillus-irodalom, nem véletlen, hogy a Bethlen Gábor halála utáni időben is ez történt. A fejedelmi trónra kacsingató főurak egyikének, Prépostváry Zsigmondnak védelmében íródott a 30. számú vers, amely keresett rímeivel, manierista stílusával hívja fel magára a figyelmet. Többek között így dicséri az I. Rákóczi György által hamarosan jószágvesztésre ítélt főurat:

Tő's, magos, gyökeres magyarországi úr,
Ellenünk praktikát soha össze nem gyúr,
Békesség paisán sem álrészt ü nem fúr,
Sőt az békességre olyan mint pengő húr.

Mivel a versnek egyik – Prépostváry nevéből szó-játékot faragó – sora megtalálható Laskainál is, felmerült az a gyanú, hogy ennek is ő lenne a szerzője. Ezt semmiképp sem tartjuk valószínűnek, elsősorban azért, mert a rímek és szóképek merészen manierista fordulatai távol állnak a bizonyíthatóan Laskai-versek hangvételétől, nem illenek a kötet első három darabja mellé. Másrészt politikailag is különböző alapon áll a két vers; a Laskaié figyelmezteti a nagyratörő főurat („Pártoló urak közt ne légy első hadnagy”), a 30. számú viszont a pártolásnak még lehetőségét is elveti az „istenfélő főúrral” kapcsolatban: „Imide-amoda czéljában nem csapong, Isteni félelem udvarában zeng-bong”.

Erdély története az 1650-es években bőven adott témát a költészetnek. II. Rákóczi György sikeres moldvai és havasalföldi hadjáratát (1653) számos mű énekelte meg, közülük legjellemzőbbek a 130. és 131. számúak. Találón nevezi őket Varga Imre lírai-históriás énekeknek (677. lap), mert a Tinódi-féle XVI. századi előzményektől éppen személyesebb, líraibb hangvételükkel tűnnek ki. Az *Ének Lupu vajdáról* töredékekben maradt ránk, a kötetstáblákból kiáztatott és összekevert strofák sorrendbe állítása filológiai bravúrnak számít.

Még több ének szól a sikertelen lengyelországi hadjáratról és az utána következő török-tatár dúlásról, Erdély „szörnyű veszedelméről”, II. Rákóczi György életének utolsó éveiről és tragikus haláláról (149–156, 162, 176, 180, 181. számúak). Történetírásunk általában a fiatal fejedelem meg gondolatlanságát teszi felelőssé a kudarc miatt, ezzel szemben viszont a kortárs költészetben majdnem kivétel nélkül a legmelegebb hangon, nagy rokonszenvvel írnak róla, dicsérik korábbi győzelmeit, keseregnek a későbbi kudarcon, a sajnálatos módon kivonatosan ránkmaradt Rákóczi-eposz pedig egyenesen Hunyadi Mátyás és II. Lajos halálához hasonlítja Rákócziinak a csatatéren történt elesét. Az 1657–1660 között lezajló események megéneklésében mindenesetre nem a vád és felelősségrevonás, hanem a siralom jelenti az alaphangot, a „kincses Erdély” pusztulásán érzett fájdalom panaszszavai adják meg e költészet vezérmotívumát.

A politikai témák mellett természetesen számos egyéb tárgykör és műfaj megtalálható a kötet anyagában. Igen nagy számban fordulnak elő a halotti búcsúztató versek, amelyek az évszázados sztereotípiák, megkövesült formulák

miatt alig engednek teret a költői egyéniség megnyilvánulásának, a szubjektív lírának. Ezek a darabok nem is annyira művészi értékeik, hanem sokkal inkább művelődéstörténeti adataik miatt fontosak: események, családi kapcsolatok, életrajzi adatok tisztázhatók általuk, amelyek sehol máshol így nem lennének fellelhetők. A *Molnos Istvánné halotti búcsúztatójához* fűzött jegyzetek jól illusztrálják e műfaj közösségi jellegét, hisz a versnek szinte minden sora megtalálható valamely más halotti búcsúztatóban, az alkalomhoz illő sablonokon túl egyéni mondanivalója nincs is. Külön gyűjteményt alkot ezek között a Czerey János-énekeskönyv, amelynek darabjai (193–219. sz.) sémaversek, a név behelyettesítésével bárkire alkalmazhatók voltak. Az ilyen gyűjteményekre a korban dühöngő pestisjárványok következtében fellépő tömeges elhalálozás miatt gyakran szükség lehetett, nem is lehet tőlük művészi színvonalat várni. A „mirigy” (pestis) terjedéséről s az ellene való védekezés módjairól a kötet több verse is szól (pl. a *mirigyről való szép ének*, 92. sz.).

A nemrég fakszimile kiadásban is megjelent Szentsei-dalokkönyvnek több darabja ezekre az évtizedekre datálható, közöttük asszonycsüfölők, rabversek és vitézi énekek egyaránt találhatók. Az utóbbi témakörben különösen a *Zöldítsed Ur Isten hamar az erdőket* kezdetű (106. sz.) tavaszdicserő katonanének esztétikai színvonala érdemel figyelmet, szinte Balassira emlékeztető hangja ritkaság a XVII. század közepén.

A kötet anyaga gazdagabb és sokrétűbb annál, mintsem hogy ezúttal minden értékét és tanulmányát felmérhetnénk. Közülük egyre szeretnénk még utalni befejezésül. Mivel a versek nagyobb részét protestáns szerzők írták, mégpedig éppen a barokk stílus magyarországi térhódításának időszakában, így szükségképpen felmerül a protestáns barokk megítélésének többször vitatott kérdése. A most közreadott versek együttes szemlélete azt tanúsítja, hogy a barokk a protestáns költészetet sem hagyta érintetlenül, sőt még az egyébként erősen racionális, puritán szellemű nagyváradi iskola szellemi atmoszférájába is behatolt. Ezt példázza legalábbis Borsáti Ferenc *Metamorphosisa*, amelynek „citherákkal pengő rendelt szép versei”-t Rákóczi Zsigmond halálára emlékezve írta a szerző (146. sz.). Németh S.

Katalinnak a jegyzetben idézett tanulmánya joggal állapította meg, hogy benne a protestáns. predestinációs szellem és a barokk formai megoldások jól megférnek egymással. Hozzátehetjük, hogy – ha nem is ilyen szembetűnően – ennek az együttélésnek a lehetőségét a kötet más versei is bizonyítják.

Varga Imre jegyzetei szinte mindenütt megbízható kalauzként kísérik a szövegeket. A filológiai és bibliográfiai tájékoztatás gazdagsága imponáló, biztos alapot ad a további kutatásokhoz. Mindössze a Thesaurarius Ferenc verséhez (52. sz.) fűzött magyarázatot érezzük hiányosnak (617. lap), nem tudjuk meg például, mire vonatkozik az itt említett „betűrövidítés”, amelyből a szerző nevének ki kell derülnie. Ez az apró pontatlanság épp azért tűnik fel, mert másutt a legapróbb részletekre is kiterjedő figyelem s a legnagyobb pontosság jellemzi a sajtó alá rendezést.

A jegyzetek szövege szerencsésen ötvözi a szaktudomány nyelvét a korabeli kifejezések ódon ízeivel, így a kor emberének szemléletébe könnyebben bepillanthat a mai olvasó. Az életrajzi tájékoztatókban gyakran olvashatunk „hazai skólában” vagy „külhoni akadémiákon” tanuló, „külső országokban bujdosó” diákokról, „megtörtött” nemesekről, „pápisták ellen tumultust” kezdeményező nyughatatlan ifjakról, „Wittenbergben sikerrel disputáló” alumnusokról és teológusokról, másutt „Kemény János képében” működő vezérről, s ezek a kifejezések egyéni ízt adnak a szerző stílusának. Az így kikovácsolódó stílus fordulatait nemcsak azért érezzük helyénvalóknak, mert a kor légkörét érzékeltetik, hanem mert tömörebbek és pontosabbak is, mint a nekik megfelelő, ma használatos fogalmak. Úgy hisszük, a sajtó alá rendező munkája iránt messzemenően kifejezzük elismerésünket, ha azt mondjuk: a sokféle anyagot és szerteágazó problémát magába foglaló kötet filológiai színvonala semmiben sem marad el a korábbiakétól, s minden tekintetben megfelel a szépen gyarapodó XVII. századi sorozat kezdetétől magasra emelt mércéjének.

Bitskey István